

РОЗДІЛ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.12:141.32

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/201>

ФЕНОМЕН ГАРМОНІЗАЦІЇ ВЧЕНЬ ПОЗИТИВІЗМУ ТА ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

THE PHENOMENON OF THE HARMONIZATION OF THE DOCTRINE OF POSITIVISM AND EXISTENTIALISM IN THE PHILOSOPHY OF LAW

Тімченко О.П., д.філос.н.,
професор кафедри історії і філософії

Львівський торговельно-економічний університет

Козій І.В., к.філос.н.,
доцент кафедри історії і філософії

Львівський торговельно-економічний університет

Пігош М.А., старший викладач кафедри історії і філософії

Львівський торговельно-економічний університет

Цивілізаційний розвиток соціуму залежить від багатьох чинників. Але визначальним є розуміння історичного поступу свободи як найвищої людської цінності. Свобода як багатозначне явище має безліч підходів до її тлумачення, але вона невіддільна від усвідомлення певної необхідності. І в першу чергу – наявності правових інститутів, норм, відносин. Право як одна із форм свободи «тяжіє» до раціонального її осмислення. Але правова свідомість включає в себе і чуттєвий компонент.

Певне протиставлення раціонального чуттєвому притаманне всьому історичному розвитку філософської думки. Але найбільш яскраво воно проявилось в концепціях позитивізму та екзистенціалізму. Окремі елементи такого протиставлення є наявними і в філософії права позитивістського та екзистенціального напрямів.

Виявлено вибухоподібний характер прискорення наростання актуальних світових правових проблем. Констатовано суттєве відставання правової свідомості від сучасних динамічних нестабільних соціальних процесів. Встановлено, що в кризові моменти екзистенційна складова філософії права стає першопштовхом у розв'язанні нагальних правових проблем. З'ясовано переваги світоглядної парадигми гармонії екзистенційних та позитивістських поглядів в умовах нестабільного світового поступу.

Оцінено вплив філософських ідей позитивізму та екзистенціалізму на розвиток філософії права, розглянуто їх особливості. Досліджено спроби гнучко поєднати ці протилежні за формою концепції та визначити місце і роль емоційно-чуттєвої сфери з одного боку та абстрактного мислення з – іншого, що проявляється як єдність емпіричних знань та теоретико-методологічних концепцій. Зроблено методологічний аналіз філософії права через призму поєднання формальної (позитивістської) та метафорично-екзистенційної логіки, показано її інтуїтивний, художньо-образний характер.

Ключові слова: філософія права, право, позитивне право, природне право, позитивізм, екзистенціалізм, закон, держава, людина.

The civilizational development of society depends on many factors but the decisive one is the understanding of the historical progress of freedom as the highest human value. Freedom as a multiform phenomenon has many approaches to its interpretation, but it is inseparable from the awareness of a certain necessity, first of all – the presence of legal institutions, norms, and relationships. Law as one of the forms of freedom «gravitates» towards its rational interpretation. However, legal consciousness also includes a sensual component.

A certain contradistinction between the rational and the sensual is inherent in the entire historical development of philosophical thought. However, it was most clearly manifested in the concepts of positivism and existentialism. Certain elements of such contradistinction are also present in the philosophy of law of positivistic and existential directions.

The explosive nature of the acceleration of the growth of current global legal problems is revealed. A legal consciousness lag behind modern dynamic unstable social processes is ascertained. It is established that in moments of crisis, the existential component of the philosophy of law becomes a driving force in solving urgent legal problems. The advantages of the worldview paradigm of the harmony of existential and positivistic views in the conditions of unstable world progress are clarified.

The influence of the philosophical ideas of positivism and existentialism on the development of the philosophy of law is evaluated, and their features are considered. The article investigates the attempts to flexibly combine these concepts, which are opposite in form, and to determine the place and role of the emotional-sensual sphere, on the one hand, and abstract thinking, on the other hand, which manifests itself as a unity of empirical knowledge and theoretical-methodological concepts. The methodological analysis of the philosophy of law is made through the prism of a combination of formal (positivistic) and metaphorical-existential logic, and its intuitive, artistic, and figurative character is shown.

Key words: philosophy of law, law, positive law, natural law, positivism, existentialism, legislation, state, man.

Постановка проблеми. Загальна тенденція щодо відставання правової свідомості та правових норм від правової реальності особливо актуалізується у кризові моменти людського буття. Так, російсько-українська війна оголила проблему певного протиставлення загальної теорії права і правової реальності, її дотримання та практичного застосування. Для того, щоб мати змогу рухатися у напрямі формування суспільства яке могло б називатися високо цивілізованим у такому процесі, серед інших складових, з необхідністю потрібно залучити і правові засади. А вже

цілком очевидним виступає той факт, що у подібних еволюційних трансформаціях будь-якого суспільства задіяна низка різноманітних векторів людської діяльності, але одним із визначальних та формотворчих серед них виступає як право, так і його методологічна основа – філософія права. Таке положення речей вимагає від сучасних дослідників більш ґрунтовного вивчення саме філософії права.

Один із сучасних дослідників філософії права М. Робертсон гостро критикує отождолення понять «право», «філософія права», «загальна теорія права»

та «соціологія права». Не заперечуючи їх тісний взаємозв'язок та взаємовплив, все ж таки філософія права виступає як загальна методологія права [1, с. 403–404].

Звісно, будь-який науковець має власне дослідницьке бачення та трактування предмету філософії права, але багатоманітність поглядів, їх взаємовплив, а також взаємне доповнення, перегукування та існування на принципах збалансованості надає можливість зрівноважити загальні тенденції аналізу базових аспектів права. Відтак для того, щоб ґрунтовно з'ясувати предметне значення філософії права необхідно дослідити аспекти цієї проблеми у мислителів різнопланових філософських течій. У нашому випадку такими течіями виступають позитивізм та екзистенціалізм.

Стан дослідження. Цю проблему досліджують такі науковці як Дієго Дей Векчі, С. Чілові, М. Робертсон, О. Черненко та інші. Аналіз літератури показує, що ці автори, як правило, досліджують переваги власних теорій загалом та висвітлювали тільки деякі аспекти позитивістської й екзистенціальної теорії права. Спостерігається певне протиставлення у тлумаченні ними пошуку, аналізу, оцінки та експлікації права.

Метою статті є дослідження феномену філософії права крізь призму таких течій новітньої неklasичної філософії як позитивізм та екзистенціалізм.

Вклад основних положень. Якщо спробувати дати визначення права, можна побачити усю складність та багатозначність даного феномену який у тому чи іншому суспільстві покликаний виконувати не лише функцію задоволення політичних потреб. Право також розкриває себе як своєрідна багатогатерна реальність, що має власну багатовікову історію виникнення та розвитку, володіє внутрішніми логічними законами свого існування. Так, наприклад, С. Чілові досліджував роль соціальних фактів як підстави до юридичних фактів. Він вводить поняття «соціального активатора» (у значенні активного соціального суб'єкта), який шляхом висунення тези та її критики наближається до розуміння істини [2, с. 3283].

Таким чином можемо зробити висновок, що сфера права виступає однією із основоположних та методологічних умов розвитку того чи іншого суспільства. Відтак саме на філософію права покладені обов'язки дослідження цього непростого феномену в усьому його розмаїтті та багатогранності.

У цьому контексті слід зазначити, що у процесі дослідження феномену права можна дійти висновку, що ніби то існують дві площини (у даному випадку позитивізму та екзистенціалізму), а загалом мова про дві окремі філософії права, адже одну з них формують філософи, а іншу юристи. Такий підхід може привести також до дефініції філософії права як у широкому розумінні, так і вузькому тлумаченні філософії права.

Зазначені погляди, очевидно є хибними, адже у цьому контексті доречнішим буде вважати, що існує два джерела (чи два рівні) із яких можна почерпнути інформацію для досліджень. Тож першим рівнем вивчення цього феномену можна вважати висхідні екзистенційні аспекти тих чи інших правових проблем, або, іншими словами, отримуємо теорію права, тоді як другий аспект вивчення права можемо назвати практичним, тобто позитивістським втіленням теоретичних напрацювань у галузі права.

Отже бачимо, що доволі важко виокремити той чи інший (у нашому контексті екзистенційний чи позитивістський) розділ філософії стосовно якого можемо стверджувати, що саме він виключно займається проблемами філософії права. На правдоподібність нормативно-правового позитивізму стверджує Дієго Дей Векчі, пишучи, що описати право означає викласти юридичні права та обов'язки, погоджуючись з іншими дослідниками про те, що вчені юристи мають прийняти юридичні погляди. Із

цією метою вони повинні запропонувати висловлювання специфічного типу. Цим самим він намагається розвивати ідеї логічного позитивізму [3, с. 92–93].

Але, разом з тим, усе ж таки можна назвати низку сфер до яких філософія права дотична чи не найбільше. Серед них перш за все можемо виділити такі як політична, соціальна, моральна та антропологічна сфери. Причому кожна із зазначених галузей людської діяльності досліджує право, пропускаючи його через власний категоріальний апарат та методологічне підґрунтя. Якщо, для прикладу, звернемося до сфери політичної філософії помітимо, що визначальними питаннями для неї є питання влади як такої, співвідношення права та влади, тобто суто позитивістська оцінка права. У свою чергу соціальна філософія намагається дати відповіді на питання, що мають дотичні до проблем суспільства, а головне, яким чином співпрацюють між собою право в умовах екзистенційного стану її суб'єктів та окремої людини з її тривогами та переживаннями.

Моральна філософія концентрує свою увагу на питаннях кореляції моралі та права відповідно, а філософська антропологія займається аналізом феномену людини і співвідношенням її з правовими поняттями. А коли ми спробуємо дати відповідь на питання – чим же займається філософія права, то прийдемо до висновку, що саме вона намагається дати дефініцію поняття права як такого, а також розтлумачити його внутрішнє змістове наповнення. Саме через поєднання емоційно-чуттєвого та раціонального підходів філософія права прагне пояснити взаємозв'язки, що виникають у результаті співвідношення права і влади, права і моралі, права і людини тощо.

Виходячи з того факту, що структура права є доволі складним утворенням, з'ясування стрижневого питання саме філософії права уможливилось шляхом вирішення низки нагальних питань з галузі філософії права. Якщо спробувати їх стисло описати насамперед слід згадати підставу екзистенційного поняття «справедливість» і її основоположні критерії, або іншими словами мова іде про спроби дефініції «природного права». Наступне стрижневе завдання філософії права можна сформулювати як питання про нормативну силу права, де аналізується проблема позитивістського «чому саме індивід має підкорятися праву?». І врешті ще одним питанням філософії права виступає положення про саму природу та основоположні функції позитивного права. У цій площині підсумовуються висновки які отримані у двох попередніх питаннях філософії права, а також забезпечується виправдання позитивного права. Відтак спроба вирішення вищезазначених питань філософії права з одного боку уможливило саму легітимізацію права, а з іншого – демонструє необхідність індивідуально-екзистенційного усвідомлення права саме для людини, паралельно окреслюючи межі за які воно (право) не повинно заходити.

Аналітична позитивістська філософія трактує філософію права як одну із складових частин політичної філософії та не вважає її самостійною дисципліною. Західна філософська традиція здебільшого питання філософії права аналізує з позиції антропологічної філософії. Також етична та соціальна філософії, в яких питання філософії права є дуже важливими та значущими, зазнали вагомих антропологічних змін завдяки таким філософським течіям як позитивізм, екзистенціалізм, герменевтика, феноменологія та багато інших. Тож говорячи про правовий позитивізм в контексті філософії насамперед необхідно зазначити про його визначальні характеристики, першою серед яких є ототожнення права як такого з позитивним правом. Згадану рису слід розуміти як деяке системне утворення, що регулює норми тих чи інших інститутів крізь призму їх розгортання в історичному контексті. Як наслідок, об'єктами вищевказаного осмислення є лише проблеми які відносяться до сфери позитивного права, як то різно-

манітні юридичні норми презентовані через закони, правові інститути тощо. А усе, що виходить за рамки позитивного права не може бути визнане правовим позитивізмом, а тому з необхідністю нівелюється.

Наступною характеристикою можемо вважати тенденції абсолютизації державного суверенітету, іншими словами відбувається злиття права із державними наказами.

Також є зміст наголосити на спробах сформулювати аксіологічно нейтральне трактування права, де ті чи інші діючі норми приймаються на законодавчому рівні із врахуванням фактичного критерію. Подібні уявлення виступають своєрідними антитезами до традицій природного права яке аналізує право, послуговуючись головню поняттями загального блага та справедливості.

У цьому контексті доречним буде також зазначити, що як тенденція правової думки, правовий позитивізм формувався упродовж багатьох століть, «обростаючи» у цьому контексті низкою стереотипів. Так, говорячи про позитивістську філософію, можемо констатувати факт деякого симбіозу позитивістської філософії з одного боку та правового позитивізму, з іншого. Адже очевидним є те, що позитивізм відштовхується від концепції людини яка розуміється як «мисляча тварина», яка досить мляво та нерішуче реагує на динамічні зміни які відбуваються у соціальному житті. Вона також усвідомлює і те, що невиконання подібних наказів тягне за собою покарання. Відтак, залучаючи мислення, людина пристосовується до світу формально-раціоналізованої реальності, який її переконливо пропонує світ позитивного права.

Позитивізм у сфері права доводить, що його сутність не може бути пізнаною. В юриспруденції він зосереджується тільки на характеристичні зовнішні особливості які є загальнозрозумілими для усвідомлення. Натомість пізнання природи сутності правових питань і проблем відноситься до царини філософських спекуляцій. Отже сам позитивізм право досліджує лише яким воно є по своїй суті, а в першу чергу базується на логіко-лінгвістичному обґрунтуванні правових понять.

Позитивізм стверджує про те, що не можна розмежувати реальне право від того, яким воно має бути. Відкидається зв'язок між правом і мораллю, тобто відбувається заперечення принципу справедливості. Це пов'язане з тим, що норма не втрачає правового статусу, хоча з позиції справедливості може бути аморальною. В результаті відкидання надпозитивних характеристик права на перший план виходить держава з її основною роллю у царині права. Тому держава, на думку позитивістів, формує право та водночас є гарантом права. Такий стан справ має місце лише в ідеально-демократичній державі, де роль соціально-активного суб'єкта практично нівелюється. Такі ідеї унеможливають існування стійких правових основ, адже заперечуються абсолютні аспекти права. У цьому випадку право мінливе і залежить від політичної кон'юнктури. Такий підхід можна окреслити як правовий релятивізм.

Аксіологічна нейтральність позитивізму стосовно проблем права зводить його до розуміння та значення права у встановленні логічної та лінгвістичної суті правових принципів і норм. За позитивізмом світ права виступає як деяке штучне утворення в якому існують умовні положення. Це середовище формальної раціональності у якому немає відношення до екзистенційного суб'єкта через те, що воно не містить ціннісної раціональності.

Правовий позитивізм існує завдяки необхідним, але в певних межах об'єктивним принципам та основам через те, що висвітлює важливий чинник правової реальності, а саме позитивне право розглядається у глибокому взаємозв'язку з державою. Але йому не вистачає екзистенційно-вибухового пориву, свободи творчості кожного окремо взятого суб'єкта. Особливо це активізується в умовах кризових потрясінь правового устрою суспільства.

В юридичному позитивізмі є багато позитивних, сильних аспектів і рис, але йому притаманні також слабкі сторони і недоліки. Якщо говорити про позитивні речі варто зауважити, що він прагне до чіткого визначення тих чи інших положень та зорієнтованості на правову практику. Але розгляд і аналіз феномена права виключно з позиції позитивного права призводить до критичних зауважень в його сторону. Право не отожднюється виключно і тільки з нормами позитивного права тому що законодавче формування норм це не самоціль, а прийняття їх для встановлення справедливості та дотримання прав людини, окрім цього правові норми час від часу змінюють через те, що у них можуть знаходитися аспекти які суперечать принципам гуманності та справедливості. Ці зміни відбуваються також і тому, що можуть мати місце маніпуляції із тими чи іншими нормами, а вони у свою чергу призводять до несправедливості. Отже робимо висновок, що юридичні норми, як правило, відстають від екзистенційної складової того чи іншого соціуму.

Важливий аспект правового позитивізму здійснюється у захисті цінності правового порядку, що формується як потрібний аспект гуманізації і співіснування суспільства. Але тут також закладена і слабка його сторона. Це проявляється у тому, що позитивістське тлумачення права призводить до абсолютизації державної влади та неможливості її контролювати з позицій демократичного суспільства та тотожності його з державними наказами. Адже ми знаємо з історії, що таке отожднювання дуже часто шкідливе та небезпечне як для окремо взятої людини, так і суспільства загалом.

Юридичний позитивізм направляє людину на законслухняні дії, створює установку на довірливе ставлення до існуючого правопорядку. Йому характерний охоронний аспект як соціально обґрунтований аспект із завданнями відкритого громадянського суспільства, коли встановлено базові основи розвитку та досягнуто суттєвого консенсусу співіснування в соціумі. А там, де консенсусу не досягнуто існує загроза того, що позитивне право може перетворитися на антигуманну силу. Щоб цього не відбулося воно має бути суттєво обґрунтоване та пройти критичну оцінку. Але позитивізм не формує таких правових проблем, як справедливе і несправедливе, зокрема у праві.

Також позитивізм не звертається і до базових проблем філософії права, адже його позиція тут дуже слабка. Так, одну з ключових проблем філософії права, мова про підставу та критерії справедливості, позитивізм не аналізує. Він взагалі її не виносить на розгляд, вважаючи цю проблему метафізичною, спекулятивною та псевдопроблемою. Позитивісти стверджують, що сутність права базується на формальній чіткості та правильності процесу його створення. Але, відійшовши від правового змісту, позитивізм втрачає та позбується особливої ваги у підтриманні порядку, на що він наголошує найперше. Отже абстрактні теорії які не відображають реальність та відірвані від життя у своєму підсумку є малозначущими.

Зауважимо також, що позитивізм у питанні яке розглядає філософія права, а саме про значущість сутності та підпорядкування праву, не дає чіткого тлумачення. Він відкидає і не бере до уваги екзистенційно-моральні аспекти необхідності, а керується лише нормативною стороною права і спирається на законодавчі принципи підпорядкування, іншими словами, примусу стосовно тих чи інших правових норм. Але дотримання та виконання закону також можна розглядати не лише під кутом покарання за його невиконання, а з позиції громадянського обов'язку тих чи інших інтересів та з поваги до нього. Тому вихідною ланкою закону можуть слугувати різноманітні аспекти добробуту, безпеки, справедливості, а окрім цього досягнення ідей чи принципів суспільного блага. Відтак питання основи та суті позитивного права є одним

з основних питань в позитивізмі. Даючи на нього відповідь, представники філософії позитивізму здебільшого ототожнюють та поєднують право із законом. Без екзистенційної складової така перевага позитивізму трансформується в певні недоліки.

Далі спробуємо проаналізувати концепції які гуртуються на існуванні природного права, що трактується крізь призму філософії екзистенціалізму. Зазначимо, що екзистенціалістський підхід до проблеми права сформувався ще у XX ст. саме під впливом екзистенціалізму як філософії існування. Хоча засновники тих чи інших напрямів філософського екзистенціалізму спеціально не займалися проблематикою права і закону та не залишили відповідних концепцій стосовно права, але розроблені ними ідеї чи положення філософського екзистенціалізму стали вихідною платформою для формування низки філософсько-правових концепцій. У цьому контексті філософія екзистенціалізму нівелює дійсність певних абстрактних констант позитивістського, що є абсолютним у тлумаченні права, та заперечує класичне розуміння метафізики права. Але також слід наголосити на тому факті, що коли мова заходить про оцінку справедливості тих чи інших соціально важливих актів, то протилежне закону право з поглядів філософії екзистенціалізму усе ж таки носить назву природне право.

Сучасні вітчизняні дослідники екзистенційного напрямку у праві підкреслюють важливість таких понять як «власний емоційний стан», «нервово-емоційне напруження», «професійний стрес», «емоційне вигорання», які безпосередньо чи опосередковано впливають на професійну діяльність юриста [4, с. 125]. Говорячи про екзистенційні цінності варто зазначити, що вони насамперед виступають деякими ідеальними критеріями розуміння тих чи інших благ, права та горизонтів людських бажань,

які впливають з природних бажань індивіда з одного боку, але усе ж таки дещо обмежені авторитетом та загальноприйнятими концептами свідомості. Відтак ті чи інші правові цінності, як правило, у своєму змісті мають потенційно закладений елемент ідеального, адже якщо вони не «прижилися» у масовій людській свідомості, можна робити висновок, що вони не носять загальнообов'язковий характер та відповідно не можуть називатися цільовими цінностями.

Зазначимо, що переживання індивіда в ціннісно-змістовній площині має двошарову структуру. З одного боку є «унікальна особистість», а з іншого – політична влада. Як наслідок вони діють у двох самостійних планах, відповідно висновки отримані як першими, так і другими будуть теж різними. Але, тим не менше, обидві сторони повинні узгодити власну поведінку із загальноприйнятими нормами як моралі, так і права, підлаштовуючись до того чи іншого закону. На думку деяких дослідників впливає той факт, що неможливо зайняти якусь відсторонену позицію, принципово відмінну від позиції «Я» та «інших». Така нейтральна позиція автоматично позбавляється ціннісної характеристики, адже саме для ціннісної характеристики необхідним актом є власне вибір.

Висновки. Сучасна нетипова та нестабільна світова ситуація вимагає активізації гуманістичних за своєю спрямованістю прогресивних сил. Правова парадигма недавнього минулого є недієвою. В цьому контексті гармонізація раціонально-практичних ідей позитивізму (владних інституцій) та екзистенціально-активного соціального суб'єкта відкриває реальні можливості для подолання суттєвого відставання права від потреб сьогодення. Правова консолідація різних за формою поступових світоглядних теорій здатна подолати багатовекторну деперсоналізацію людської особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Robertson M. More Reasons Why Jurisprudence Is Not Legal Philosophy. *Ratio Juris*, [s. l.], v. 30, n. 4, P. 403–416, 2017. DOI 10.1111/raju.12185. URL: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=aph&AN=126404589&site=ehost-live>.
2. Chilovi S. Grounding-based formulations of legal positivism. *Philosophical Studies*, [s. l.], v. 177, n. 11, P. 3283–3302, 2020. URL: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=aph&AN=145997198&site=ehost-live>.
3. Dei Vecchi D. Enunciados No Comprometidos Y Punto De Vista Jurídico: Una Perspectiva Renovada. *Crítica*, [s. l.], v. 49, n. 147, P. 91–121, 2017. DOI 10.22201/iifs.18704905e.2017.118. URL: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=aph&AN=129401733&site=ehost-live>.
4. Черненко О. Емоційна складова судового рішення. *Право України*. 2020. № 7. С. 120–130.